

SOLŽENICYN:
VĚZEŇ
CHILLONSKÝ

VLADIMIR SOLOVJOV
JELENA KLEPIKOVÁ

**Prebratě z časopisu 150000 slov. Texty odji-
nud, č. 4/1983, roč. 2, vyd. Antonín Liehm.**

---

*Milovali, však Bůh jim odpustí!
Svou lásku nezjevili...*

Heinrich Heine

*Mezi tebou a tvou zemí
se pouto z ledu zrodilo.*

Osip Mandelštam

I. Teorie jezdce a koně, aneb Ospravedlnění zla

Goethe kdysi řekl, že kdyby byl Byron měl příležitost dát v parlamentě průchod všem rozporům, jež ho zmítaly, bylo by to jeho básnický talent učinilo o to ryzejším. Totéž nelze říci o Solženicynovi: kdyby byl měl příležitost vyslovit se v parlamentě, nebyl by se možná stal spisovatelem.

Taková je ruská tradice. Kde je politický život zakázán, pasuje se politika do jiných sfér, především do literatury. V žádné zemi nepřisuzuje režim literatuře takový význam, jako v Rusku. Za slova se dostanete do vězení nebo do blázince. Přijdete o život, jako Babel a Mandelštam, jste uštváni k smrti, jako Čaadajev, Lermontov a Pasternak, musíte do vyhnanství, jako Gercen a Solženicyn. Slova mají v Rusku hodnotu jako nikde jinde. Jenže tak vzniká nová patologie, dělicí čára, za kterou spisovatel definitivně přestává být spisovatelem a stává se politikem.

To se stalo Solženicynovi.

Politik v něm učinil jeho umělecký projev křečovitým a nakonec potlačil umělce. Kdo se bude pokoušet o politický rozbor spisovatelů jako John Updike, Saul Bellow

nebo Kurt Vonnegut? Bylo by to násilné. O Solženicynovi platí pravý opak: nelze ho zkoumat výlučně v oblasti literatury. V jeho díle je převaha političnosti nad „uměleckostí“ zřejmá. Uveřejnil na sto politických statí, rozhovorů, otevřených dopisů; tři objemné svazky o sovětských táborech, portréty Stalina, Lenina, cara Miluláše II. a jiných ruských politiků, programový výbor Zpod sutin; historický, ale v podstatě politický román o první světové válce; a konečně své paměti Trkalo se tele s dubem, (opět víc politické než literární, dovolávající se v titulu symbolicky ruského přísloví). Dnes už nemůže autor Souostroví gulag ani platit za historika, protože k historikovi patří objektivita, a Solženicyn je příliš tendenční. Fakta pro něho nejsou rozhodující, nýbrž podřizují se politickým pojmům, a někdy je i zkreslují, aby se do nich vešla. To se jasně ukáže, když srovnáme první díl Gulagu, objektivní, přímo zpovědní, s dalšími dvěma, v nichž svůj přístup uměle podřizuje svým politickým názorům.

V románě V kruhu prvním nazývá Solženicyn velké spisovatele „druhou vládou“; svou literární činnost a dokonce svůj věhlas vidí jako politickou zbraň. Několik měsíců

***Fakta pro něho nejsou
rozhodující, nýbrž podřizují se
politickým pojmům, a někdy je
i zkreslují, aby se do nich vešla.***

---

před svým vypovězením z SSSR zaslal „Dopis vedoucím představitelům Sovětského svazu“ s podrobným projektem reformy Ruska. V lefortovské věznici, než mu přečetli rozhodnutí

Nejvyššího sovětu SSSR a když mu dali nový oblek, si myslel, že ho vzápětí odvezou do Kremlu, aby tu pomohl rozhodovat o osudu země. Pokusili jsme se nejednou představit si ten rozhovor: dlouhý stůl, proslulý a známý z četných snímků, za tím stolem Leonida Brežněva s Aleksandrem Solženicynem.

SOLŽENICYNNOVO NYNĚJŠÍ ODLOUČENÍ je nepřírozené, a jeho pravidelné výpady z vermontské samoty – projev na Harvard university, přednáška v BBC, nebo nedávná záplava článků pro americký tisk – *Time*, *Foreign Affairs*, *Washington Post* a další – jsou jakoby vypočítány na efekt, mají bezmála strategický ráz. Je jasné, že si vybral ke kampani vhodnou dobu – po sovětském vpádu do Afghánistánu. Místo aby se však svezl na vlně protisovětských nálad, zvolil jiný směr, vydal se téměř proti proudu, a pokusil se odvést hněv Západu od Ruska a soustředit jej na komunismus. K tomu rozvinul svou teorii koně a jezdce – ubohý kůň je Rusko, osedlané divokým jezdce, komunismem. Kůň je přitom zcela nevinný, i když jeho kopyta dupou půdu cizích zemí. V jiné řadě obrazů mluví o záhadné chorobě (zase komunismus), která znenadání přepadla ubohou obětí (zase Rusko): „Nezaměňujeme přece člověka s jeho chorobou, nenazýváme ho jménem té choroby a neproklínáme ho za ni.“

Dovedete si představit Thomase Manna či Bertolda Brechta, jak hovoří o nacistickém útoku na Polsko v září 1939 a tvrdí, že Německo je nevinné, vinna je ideologie – zhoubná choroba, záhadný jezdec...?

Solženicyn však používá ještě jiného terminologického triku: trvá na tom, abychom rozlišovali mezi dvěma názvy téže země – „Sovětský svaz“ a „Rusko“. Gercenovo známé zvolání „Člověk se stydí, že je Rus!“ by Solženicyn nahradil verzí „Člověk se stydí, že je sovětský člověk!“ To není pouze záležitost terminologie

nebo dokonce chronologie. Podle Solženicyna je všechno „ruské“ dobré a všechno „sovětské“ zlé. Kdo vyhrál válku s Němci? Rusové. Kdo vytvořil Souostroví gulag? Sověti. Kdo napsal Bratry Karamazovy, Vojnu a mír, Tři sestry? Rusové. A kdo obsadil Československo, Polsko, Afghánistán? Sověti.

Jenže kdo okupoval Polsko v minulém století a krvavě potlačil polská povstání v letech 1831 a 1864? Nebo, kdo na konci 19. století obsadil středoasijské chanáty Bucharu a Chivu

---

***Jenže kdo okupoval Polsko
v minulém století a krvavě
potlačil polská povstání v letech
1831 a 1864?***

---

na hranicích Afghánistánu? Pojem „sovětský“ tehdy neexistoval. Solženicynovo dílo neobstojí v historické kritice, neboť vědomě ignoruje všeobecně známé skutečnosti. Tak píše, že „Alexandr I. dokonce vstoupil s vojskem do Paříže, ale neanektoval ani píd'evropské půdy“. Chce snad tvrdit, že Vídeňský kongres, jenž potvrdil rozdělení Polska a titul polského krále pro ruského cara, nebyl výsledkem vítězství nad Napoleonem? A nebylo snad Rusko onou zemí, která si v 19. století vysloužila přezdívku „četníka Evropy“, a nedostalo se snad ruským vojákům cti potlačovat evropská povstání kdykoli a kdekoli?

Ale ani uvnitř Ruska to nebylo lepší. Solženicyn rád hájí Mikuláše I., který dal po nástupu na trůn popravít pět vůdců děkabristického povstání (zatímco Brežněv nadále posílá disidenty do vězení, vypovídá je, dovoluje jim se vystěhovat, ale aspoň je nepopravuje – nechceme ho chválit, jen uvést věci na pravou míru). Sol-

ženicyn vychvaluje premiéra Stolypina, který si popravami u Rusů vysloužil přejmenování oprátky na „Stolypinovu kravatu“. A nebylo to snad Rusko, které uchovalo nevolnictví až do roku 1861 a židovské ghetto do roku 1917? Které Rusko popisuje markýz de Gustine ve své znamenité knize z roku 1839, knize plné hrůzy, sympatií a soucitu – sovětskou zemi nebo ruskou?

SOLŽENICYN A ČETNÍ JINÍ RUSOVÉ nevidí kontinuitu svých dějin; nevidí, že revoluce roku 1917 nebyla ani konec ani hranice. Neboť i poté, co byl starší model ruských dějin zničen mladým sovětským režimem, vrátil se za Stalina, a posléze i za imperialismu a šovinismu dnešního režimu. Rozdělení ruských dějin na předříjnové a poříjnové uvádí v pochybnost už nápadná analogie mezi obludným Ivanem Hrozným a obludným Stalinem, mezi imperiálním reformátorem Petrem Velikým a bolševickým reformátorem Leninem, mezi liberálním carem Borisem Godunovem a liberálním předsedou vlády Nikitou Chruščovem.

Podle Solženicyna je pochybná hranice roku 1917 se svými dvěma revolucemi pro Rusko dvojnásob osudná. V jeho pojetí vycházejí socialistické ideje Října a demokratické myšlenky Února z jedněch kořenů, a jeho nevole patří rovným dílem oběma. Jsou mu stejně nepřijatelné, jelikož splývají v jediný pojem „ideologického Západu“ – čehosi, co je nepřátelské Rusku. Z toho vycházejí veškeré jeho spekulace. Solženicyn dává vinu na všech strážnících Ruska nejenom komunistům, ale i jejich přímým předchůdcům, předrevolučním liberálům a demokratům, „zápasníkům“, kteří odvrátili Rusko od jeho starých, autochtonních řádů. To je i téma jeho plánovaného dvacetisvazkového historického románu nazvaného Rudé kolo, z něhož zatím vydal Srpen 1914 a Lenin v Curychu. V duchu své ideologické perspektivy odvozuje Solženicyn

dějinné katastrofy Ruska občas až z doby reformátora a západníka Petra Velikého.

Pro Solženicyna zůstává rok 1917 dějinným předělem, na jehož jedné straně leží dobro,

---

***Pro Solženicyna zůstává rok 1917
dějinným předělem, na jehož
jedné straně leží dobro,
na druhé zlo.***

---

ro, na druhé zlo. Paradoxně je zdrojem jeho představy zploštěný sovětský pohled na rok 1917 jako na milník dobra. Tak jako tato antitéze slouží sovětské propagandě, používá jí Solženicyn v jiném smyslu: k ospravedlnění Ruska ve všech situacích. Vina je jednou provždy smazána a přisouzena nadpřirozeným příčinám: nastupuje záhadný jezdec, neznámá choroba, komunistická ideologie, pocházející... bůhví odkud. Z ruské revoluce se tak stává cosi jako pád, po němž byla Eva (rodná Rus) vyhnána z pravěkého ráje. Odtud ten patriarchální pohled na Rusko jako ideál: jak bylo nádherné, než padlo! Mandelštam to označil za „velký slovanský sen o tom, jak zastavit běh dějin“. Před sto lety se jiný ruský spisovatel, A. K. Tolstoj, vydal stejnou cestou, avšak poněvadž se mu nezamlouvalo právě to období, které Solženicyn dnes shledává tak přitažlivým, kladl pád Ruska do doby mnohem dřívější, dokonce bájeslovné: „Když někdy pomyslím na krásu našich dějin až k proklatým Mongolům, nejraději bych padl na zem a vzlykal zármutkem.“

Tady jde o dávnou ruskou tradici – izolovat zlo a spojit je se spiknutími, revolucemi, cizími vpády nebo pronikáním nepřítelů. Najdete si oběť, které pak přisuzujete všechny svoje špatné stránky. Jedním ze zdrojů této myšlenky

je možná novozákonní víra v demony, které lze z člověka vyhnat tím, že se nevinná duše zbaví zla, jež na ní nějak ulpělo. Nehleďte uvnitř, ale venku.

Solženicyn pokročil ve své detektivkové analýze ruských dějin dál než jiní tím, že postavil bolševické uchopení moci na roven cizí okupaci. To mu umožňuje dělat si menší starosti se skutečnou ruskou okupací Afghánistánu, Československa, Estonska a jiných zemí.

Kdo tedy jsou ti záhadní okupanti ruské půdy? Předpokládat, že Rusové byli okupováni jinými Rusy, by bylo nepohodlné; obýt problém odkazem na mystickou ideologii by znamenalo vyhnout se pravdě.

Což první leta revoluce nevykazovala rysy jakési cizí invaze? Když brigáda, která měla rekvírovat potraviny nebo potrestat opozici,

---

Kdo tedy jsou ti záhadní okupanti ruské půdy?

---

přišla zničit rolnický okrsek, skoro nikdo v ní nemluvil rusky, byli v ní Finové, Rakušané... A ústřední výbor obsahoval nemálo Lotyšů, Poláků, Židů, Maďarů, Číňanů... (Rusové) neměli ochranné očkování, – ztratili hlavu – ano, pak se podrobili – ano, dokonce se jim to líbilo! Avšak nebyli první ani jediní, už od patnáctého století!

Tak se pátrání po viníkovi vytrácí z dějin, sklouzává do ideologie, a nakonec nevyhnutelně do etnografie. Už proto, že se zlo dá snadno poznat, jedině má-li etnickou podobu. Čili: Rusové s tím zřejmě neměli nic společného,

ke zkrslení jejich historie, ke „smrtícímu zlomení páteře“ došlo zcela proti jejich vůli, a vinu nesou ti, kdo je svedli z cesty. „Ne námi bylo učiněno bezpráví,“ prohlašuje Solženicyn v Srpnu 1914. Židé přirozeně zaujímají čestné místo na stupnici xenofobie.

SÁM O SOBĚ by Solženicynův antisemitismus sotva zasluhoval zvláštní pozornost, kdyby i on nebyl založen na jeho detektivkovém pohledu na ruské dějiny. Především se jím vyznačuje většina ruských klasiků – Puškin, Gogol, Turgeněv, Dostojevskij (Tolstoj, zdá se, nikoli). Zadrhé je Solženicyn dost chytrý, aby otevřeně antisemitské výroky (proti židovské emigraci, proti židovskému kosmopolitismu, nebo třeba proti vysílání Hlasu Ameriky pro sovětské Židy) buď pronášel zahaleně, anebo vyvažoval výroky ve prospěch Izraele nebo sionismu. A zatřetí, nemáme za to, že by demonstroval nějaký „zoologický“ antisemitismus: je-li antisemita, je jím v ideologickém smyslu. Připouští židovskou identitu, která je izraelská, sionistická, nacionalistická, ne však židovství asimilované, kosmopolitní, prozápadní. Pro něho jsou ruští Židé, právě tak jako uvědomělá inteligence, nositeli a zároveň symbolem idejí – socialistických, demokratických, buržoazních, internacionálních – nepřátelských ruskému nacionalismu. Ideologický antisemitismus je dokladem toho, jak je těmto myšlenkám cizí.

Zjišťujeme například, že jeho karikatura historie, Lenin v Curychu, nahrazuje ideologická východiska rasistickými. Asi před deseti lety objevila sovětská spisovatelka Marietta Šagiňanová při práci na sérii románů o Leninově rodině ve státním archivu dokument, ze kterého vyplývalo, že Lenin byl ze čtvrtiny žid. Tento senzační objev nebyl samozřejmě nikdy v Sovětském svazu zveřejněn, a šest zaměstnanců státního archivu bylo propuštěno, protože Šagiňanové osudný dokument ukázali.

Avšak objev Marietty Šagiňanové vzrušil

Solženicyna neméně, než sovětské byrokraty: nejen ona čtvrtina židovské krve (jak mnoho!), ale i ten podíl krve ruské (jak málo!). Rozbor ruských dějin byl nahrazen rozbohem genů, chromosomů a krve. Klíč k Solženicynovu pojetí je v tom vnitřním monologu, který připisuje Leninovi:

Proč ses narodil v té zaostalé zemi? Protože čtvrtina tvé krve je ruská, připoutal tě osud k velkému a nemotornému ruskému plavidlu! Čtvrtina krve, ale ani povahou ani vůlí ani sklony jsi nikdy neosvědčil příbuzenství s tou nedovařenou, neohrabanou, věčně opilou zemí...

Aby zdůraznil neruskou a protiruskou povahu ruské revoluce, líčí Solženicyn podrobně emigrantské prostředí obklopující Lenina, v němž není jediný Rus (krví), ale zato Židé. Solženicyn silně přeceňuje historickou úlohu bezvýznamného Aleksandra Parvuse, jemuž přisuzuje tajné vůdcovství ruské revoluce jako úkol přidělený mu německým generálním štábem. Ve vztahu k Leninovi vystupuje Parvus v roli Mefista, ďábla a svědce. Znovu se tu vypráví starý známý příběh o zapečetěném vagóně, v němž Lenin dorazil do Petrohradu, údajně aby zrežíroval Říjnovou revoluci za peníze německé císařské vlády. Všechno je nad slunce jasné: ruská revoluce je německá provokace, a jejím tajným inscenátorem německý špión Aleksandr Parvus, který je navíc žid: Solženicyn nám prozrazuje pravé jméno Leninova Mefista – Gelfand (Helfand) – a důsledně mu říká „Israel Lazarevič“, ačkoli si Parvus, jako mnoho jiných ruských revolucionářů, změnil jméno z bezpečnostních důvodů...

Každý spisovatel má svoje archetypy, a u nesložitých spisovatelů jako je Solženicyn je snadné je identifikovat. Je-li Lenin pouhou politickou loutkou v rukou německého žida Aleksandra Parvuse, musíme hledat žida i za Stalinovými zády. Solženicyn nám ho

ochotně předvede, tentokrát ne v beletrii, ale v Souostroví gulag. Objevil Stalinova Mefista, tureckého žida Naftali Frenkela, jak se zdá zakladatele celého systému souostroví gulag. Problém spočívá nejen v naprosté nepřítomnosti dokumentárních důkazů, ale i v nezaslouženém zmenšení Stalinovy úlohy. Zločinci jeho formátu sotva potřebují nápovědu.

Tak přechází teorie koně a jezdce v teorii

***Tak přechází teorie koně a jezdce
v teorii viníka v pozadí, a viník
neočekávaně vykazuje
ryze etnické rysy.***

---

viníka v pozadí, a viník neočekávaně vykazuje ryze etnické rysy. Mohli bychom parafrázovat Voltairův slavný výrok o bohu a říci, že „kdyby nebylo židů, bylo by třeba je vytvořit“.

II. Odpověď liberálů, a odpověď liberálům

POKUSME SE však odolat pokušení, které vede liberály ke kritice Solženicyna z příliš snadných pozic. Říkají: „Ovšem, svoboda je lepší než nesvoboda, demokracie je lepší než totalita, politický Západ je lepší než politický Východ, atakdále. To je všechno příliš zřejmé, než aby se to dalo použít jako argument.“ Ve světle takové kritiky se nám může Solženicyn jevit pouze jako jakýsi enfant terrible, jako výstředník, především však zůstává reakcionář, šovinista, antisemita. Je vlastně podivné, že Solženicyn nechápe, jak předhazuje svým kritikům takovou vítanou kost k polemice. Avšak kost byla již obrána příliš důkladně. Z polemik občas létají jiskry: slovní výměny mezi Solženicynem a Sacharovem: obvinění

přednesená jeho bývalým spoluvězněm Dmitrijem Paninem (skutečným předobrazem Sologdina v Prvním kruhu), i několikerá nová verze názvu Solženicynových pamětí Trkalo se tele s dubem. Spisovatel Viktor Někrasov z nich udělal „Prase pod dubem“ (narážka na Krylovovu bajku, ve které prase, jež se dosyta nažralo žaludů, začne z nevděčnosti vyrývat kořeny dubu). Někrasov tu má na mysli moskevské liberály, kteří vlastně bývalému muklovi pomohli postavit se na nohy. Siňavskému (Tercovi) se připisuje ještě vulgárnější parafráze, „Tele pojebalo dub“.

Je samozřejmé, že Solženicyn v každém takovém sporu sklídl jen neúspěch. Nejkrajnějším pokusem se stal jeho „Dopis vedoucím představitelům Sovětského svazu“. Dopis nebyl v Sovětském svazu uveřejněn. To znamenalo konec jeho politických ambicí. Nikdo není prorokem ve vlastní zemi; jeho údělem je být ukamenován, anebo vypovězen jako Solženicyn.

K tomuto tématu se vrátíme, ale zatím jen poznamenejme, že k Solženicynově roztržce s vládou došlo z podnětu vlády, kdežto jeho roztržka s liberály vzešla z podnětu jeho. To má svůj význam, i když je pravda, že jeho trpělivost vůči nim není mnohem větší, než jejich vůči němu. V totalitní zemi se opozice obvykle utváří jako svazek nepravých přátel, kteří se spojují proti společnému protivníkovi. Nakonec však dávají někteří přednost společnému protivníkovi před nepřirozenými přáteli. A Solženicyn i liberálové považují dnes jeden druhého za nebezpečnějšího pro Rusko, než někdejšího společného protivníka, sovětský režim. Snášelnivost není ruská vlastnost, zejména ne v politice.

Solženicyn byl jedním z prvních ruských disidentů a jako jeden z prvních z hnutí vypadal; spor s ním je pro něj možná existenciálně důležitější, než jeho starší spor se sovětský-

mi úřady. Je zcela přirozené, že ho zavržení liberalismu sblížilo s režimem – vzhledem k ostré polarizaci ideologie v Rusku tomu ani jinak být nemohlo. Jeho politické paměti jsou věnovány boji na dvou frontách: jednak proti úřadům, jednak proti jeho hlavním protivníkům, liberálům, proti oběma najednou i ve spojení s oběma zároveň.

Paradoxní Solženicynova proměna ze Šavla v Pavla – z demokrata v autoritáře, ze stoupence pokroku v reakcionáře, z antistalinisty v neostalinistu – nezasluhuje ani tak odsouzení, jako spíš diskuse a rozboru.

Solženicynův politický vývoj je důsledkem krize v disidentském hnutí, a jeho roztržka s liberály (jak taktická, tak ideologická) známkou slabosti tohoto hnutí. Právě tak je Solženicynův posun k ruskému nacionalistickému hnutí a jeho nárok být jeho vůdcem, pravdivým znamením obnovy nacionalismu v dnešním Rusku i jeho politických úspěchů. Solženicyn kalkuluje se skutečným Ruskem, ne s Ruskem ideálním, demokratickým. Mezi důvody jeho odklonu od liberalismu je Solženicynův pragmatismus.

Solženicyn kalkuluje se skutečným Ruskem, ne s Ruskem ideálním, demokratickým.

Je zvláštní, že stejně jako Solženicynovy reakční názory neobstojí proti liberální kritice, neobstojí liberální kritika Solženicyna proti kritice realistické, jakmile byla vyvázána z liberálního kontextu Západu a presentována ve zcela rozdílném, neli-

berálním kontextu ruském. To platí nejen o intelektuálech, ale i o členech vlády, strany, byrokracie, branných sil a lidu – o onom Rusku, které se rozlilo na polovinu světa, jak správně rozpoznal Gogol, a které právě nyní zabralo Afghánistán, bez zvláštního úsilí, pouhou svou vahou. Ve svém sporu s disidenty mohl Solženicyn docela dobře čerpat ze Stalina, který se kdysi zeptal, kolik divizí má papež. Sovětští disidenti neměli ani jediného vojáka – byli veliteli bez vojska.

James Reston upozornil na jednu stránku Solženicynova harvardského projevu: volal po mravním odporování zlu, a jedním dechem kladl jedinou svou naději na bedra branných sil Spojených států, přičemž vyslovil nespokojenost s omezenými akcemi USA v zahraniční politice. Toto je jeho tradiční, ruský, imperiální pohled. V první polovině 19. století plnilo úlohu mezinárodního četníka Rusko, nyní musí tuto roli převzít Amerika.

SOLŽENICYNNOVA KRITIKA slabosti Západu a předpověď jeho brzkého zániku jsou hluboce ruské: mnoho význačných Rusů, jako např. Gercen, rozmnožilo řady hrobařů Západu, jakmile se tam odstěhovali. Tento ruský cit pro západní slabost pramení ze síly autority v Rusku. Rusové dovedou být vášnivými revolucionáři, ale dlouhý a neúspěšný boj s mocí je přítom vede k tomu, aby ji respektovali, aby si vážili pouze moci. „Mezi lidmi uvyklými násilí platí velkodušnost za slabost,“ napsal markýz de Custine ve svém ruském deníku.

Uznejme tedy konečně, že Solženicynovy záporné rysy jsou rysy Ruska, a že námitky jeho liberálních protivníků neplatí jemu, ale samotnému Rusku, které je ve skutečnosti nedemokratické, neliberální, nesvobodné, a špatně se analyzuje pomocí běžných kategorií logické úvahy. To je i důvod, proč se na Západě věnuje tak velká pozornost hrstce ruských disidentů; v totalitní zemi jedině existence opozice činí

tuto zemi zdánlivě srozumitelnou Západu. Jenže to je bohužel pouhá iluze.

Napsali jsme již, že demokracie má omezenou schopnost chápat; že si těžko uvědomuje, co je „nedemokracie“. Aby mohla demokracie pochopit „nedemokracii“, musela by se sama stát nedemokratickou, a to by asi byla příliš vysoká cena za pochopení.

Rusové sami však již dříve uznali neschopnost intelektu pochopit Rusko. Básník Ťutčev je autorem čtyřverší, které ruští nacionalisté hrdě citují už víc než sto let, přestože jeho smysl je vysoce rozporný:

Mysl Rusko nepochopí,
a míra je nezměřit,
podstatou je ryze svoje
a lze v ně jen uvěřit.

Tady probíhá hranice, která dělí Solženicyna od jeho dřívějších přívrženců a spolubojovníků, proti nimž nakonec zvedl kopí, neboť je

---

***Rusové sami však již dříve
uznali neschopnost intelektu
pochopit Rusko.***

---

považuje za úhlavní nepřátele toho Ruska, ve které on věří (zatímco oni věří jen v rozum). Ví, že Rusko, historické i současné, je iracionální; oni se domnívají, že je mohou pochopit a změnit pomocí rozumu.

Jestliže dřívější Solženicynovy názory vznikly jako reakce na stalinismus a měly liberální zabarvení, jeho nynější reakční ideje vyjadřují alergickou reakci na západní „reformismus“, který se táhne od kadetského

ministra Miljukova k bolševikovi Leninovi, od demokrata a eklektika Sacharova k ruským eurokomunistům, bratřím Medvědovým. Ruské dějiny vyvracejí sebeklam západního myšlení, podle kterého tak četné ruské instituce, včetně

***Chtěli dosáhnout výsledků
dříve, než existovaly příčiny,
které by k nim vedly.***

---

institucí politických, jsou všeobecně platné a závazné pro každého, nezávisle na domácích tradicích a zvyklostech. Na sovětské disidenty můžeme uplatnit závěry historika Klučevského o ruských děkabristech: chtěli dosáhnout výsledků dříve, než existovaly příčiny, které by k nim vedly. Disidenti byli lidé nevrhající stín – tak neúčinný zůstal jejich hlasitý průchod jevištěm ruské politiky. Byli západníky nejen ve smyslu svých politických představ nebo politických kořenů, ale i ve smyslu svého konečného odchodu z Ruska, i se svou ideologickou výzbrojí – jako kdysi odchod Židů z Egypta. Jejich fyzickou emigraci předcházela a usnadnila jejich dřívější vnitřní, ideologická emigrace. Jejich přítomnost v Rusku zůstala krátkodobá, přechodná, privilegovaná, a vzhledem k značné pozornosti, kterou jim věnoval Západ, čestná. Bohužel zapůsobila jejich činnost v zemi hluboce záporně: nadsazené zpravodajství o nich v zahraničních rozhlasových vysíláních pro SSSR nakazilo posluchače optimistickou iluzí a připravilo je o pochopení skutečného živého prostředí, obklopujícího průměrného sovětského občana. Solženicyn napsal svůj „Dopis vedoucím představitelům Sovětského svazu“, když konečně

pochopil, že je marné diskutovat o osudu Ruska s liberály, pro jejich odtrženost od ruské skutečnosti, jejich utopismus, racionalismus a politickou lehkovážnost.

V tomto sporu nezaujímáme stanovisko pro žádnou ze stran: na rozdíl od Solženicyna zastáváme demokratické názory, avšak na rozdíl od ruských demokratů nevidíme pro ně v Rusku uplatnění. Ruské disidentské hnutí ostatně nezemřelo proto, že v něm Solženicyn nevěřil. Nezemřelo ani pod úderu akcí KGB, třebaže ty měly větší účinek. Zemřelo přirozenou smrtí, neboť neuneslo váhu ruských dějin. Ačkoli bylo ruských disidentů málo, stala se jejich porážka porážkou celé ruské liberální inteligence a vyústila ve vyřazení inteligence z politického života.

Solženicyn si vybral: Mezi pravdou a vlastí zvolil vlast, když exil nedokázal přervat jeho svazky s ní, ba spíše je utužil, tak jako se články rozšlápnutého červa svíjejí v křečovitě snaze znovu se spojit.

III. Vlk samotář hledá smečku

POSUZUJEME člověka podle jeho přátel, či nepřátel, nebo obojích. Samotáře soudit neumíme. Tím, jak se odvrací od lidí, vyvléká se z jakéhokoli svazku; a co nelze srovnat, nemá zřejmě reálnou existenci.

Solženicyn je samotář jako vlk, který opustil smečku a neuznává její zákony. Ví, že jakákoli ideologická smečka, i opoziční, i taková, která je ochotná se obětovat, se nevyhnutelně zvrhá v mafii: rozešel se s disidenty zčásti z psychologických důvodů. I v jeho rozchodu s časopisem *Novyj mir*, prvním, který v Sovětském svazu uveřejnil jeho práci, bylo víc než jenom ideologie. Byl to pud literární a politické sebezáchovy. V Solženicynově liberálním období, a zvláště v závěrečných letech nemilosti a perzekuce, se časopisu *Novyj mir* podaří-

lo uchovat si politický a estetický monopol a diktovat vkus i názory celé ruské liberální inteligenci. Solženicynovi nezbylo než přerušit tento umělý svazek v zájmu vlastního přežití jako spisovatele. Dal přednost putování vlka samotáře před cestou k obětnímu oltáři, na jejímž konci čekala stádo kolem časopisu *Novyj mir* politická poprava. Je přirozené, že jeho kritiku tohoto stáda nemůže žádný z těch, kteří k němu patřili, chápat jinak než jako zradu ani dnes, ani tenkrát, v době hrdinství a sebeobětování.

V roce 1969, v ohni oficiální kampaně proti časopisu, nedlouho před definitivním rozehráním jeho liberální redakční rady, odhodlal se již odsouzený *Novyj mir* ke konečné zoufalé srážce s gangem, který pod záštitou oficiální ideologie šířil šovinistické, neostalinické a antisemitské názory. Z pozic posílených nedávnou okupací Československa odpověděli šovinisté okamžitě denunciantským článkem známým jako Dopis jedenácti. A Aleksandr Solženicyn – spisovatel, který v časopise publikoval! – se k těmto zapřísáhlým nepřátelům připojil. Z vypočítavosti? Spíš z přesvědčení. Ale i z vypočítavosti, protože již sázel na úspěch reakce a jejího imperialistického šovinismu, na to, že právě ona získá ideologické a politické vedení v zemi. Šéfredaktor časopisu *Novyj mir* Tvardovskij počastoval Solženicyna hořkým vtípem: „Je dvanáctý z jedenácti podepsaných: ten, co nestačil podepsat.“

Avšak Solženicyn stačil napsat i podepsat Dopis vedoucím činitelům Sovětského svazu, svůj nejrozhodnější pokus o politické spojení s režimem. Píše se v něm o imperialistických triumfech Sovětského svazu, větších než byly kterékoli předešlé. Píše o slepé uličce naší civilizace, ale zdůrazňuje, že na Západě je situace horší než „u nás“, a apeluje na sovětské vůdce, aby „nezničili Rusko v krizi západní civilizace“, nýbrž aby se zřekli

ideologické, vědecké, obchodní a průmyslové spolupráce se Západem a uzavřeli Rusko do zdravé izolace s důrazem na vlastenectví. Proti západní demokracii vyzdvihuje politickou stabilitu a autoritářský pořádek: „Rusko prožilo tisíc let autoritativního režimu – a uchovalo svému lidu fyzické i duchovní zdraví do počátku dvacátého století.“ Přimlouvá se za omezenou svobodu umělecké tvorby, nikoli však za „politické knihy, provolání, politické pamflety – chraň Bůh!“ I ve svém přístupu ke komunistické ideologii dobývá se Solženicyn do otevřených dveří: doporučuje, abychom odložili ideologii, kterou sovětské vedoucí představitele odložili již dávno, když nehluchně nahradili komunistické impérium byrokratickým a chystají se toto nahradit nacionalistickým a šovinistickým – což se rovná uskutečnění Solženicynova nejnroucnějšího snu.

Nezapomněli jsme, jak Anna Achmatovová nazvala Solženicyna „sovětským člověkem“. Jsou průsečíky, v nichž pojmy

---

„Proč naši vůdci Sašu (Solženicyna) tak nenávidí? Jsou uhnětení ze stejného těsta.“

„sovětský“ a „antisovětský“ splývají. Varlam Šalamov, autor známých Povídek z Kolymy, řekl jednomu z autorů této stati: „Proč naši vůdci Sašu (Solženicyna) tak nenávidí? Jsou uhnětení ze stejného těsta. Pocházejí ze stejné školy. Jediné znaménka jsou obrácená: plus a minus. Rodinné šarvátky bývají nejhlučnější.“ To bylo řečeno, ještě když byl Solženicyn v Rusku.

Solženicyn prošel strašlivou školou souostroví gulag. Její absolventi k ní nejen chovají nenávisť, ale osvojili si také její tradice, ideje, metody, dokonce i způsob myšlení. Sebeobětování se učíš od trýznitele – ne dobrovolně, ale z nutnosti, abys přežil. A zvyk se stává povahou a umírá teprve se svým nositelem.

„Bud' požehnáno, vězení!“ volá Solženicyn, a má pravdu v tom, že jeho povaha byla ve skutečnosti dotvořena až vězeňským životem. V předmluvě ke gulagu prohlašuje: „Jedenáct let tam strávených jsem nenesl jako znamení hanby, ani jako prokletý sen, ale téměř s láskou k onomu obludnému světu...“ A ve svých pamětech, jež poskytují jedinečný klíč k jeho psychologii, píše o svém „nezvratně táborovém mozku“ a dodává: „Moje zvyky jsou zvyky vězně, koncentračníka. Bez pózy mohu prohlásit, že náležím a jsem zavázán ruské literatuře zrovna tolik, jako náležím a jsem zavázán ruskému vězení – tam se utvářela moje povaha, a to navždycky.“

Záporný prožitek gulagu připadá Solženicynovi kladný, ba nepostradatelný pro celé lidstvo. „Je nesporná skutečnost,“ prohlásil Solženicyn v Harvardu, „že lidský charakter

---

Co máme tedy dělat? Vybudovat na Západě souostroví gulag a v něm plodit hrdinské, odvážné charaktery?

---

na Západě zeslábl a na Východě zesílil. Složitý a smrtelně ničivý život vypěstoval povahy silnější, hlubší a svéráznější, než prosperující a uspořádaný život Západu.“ Co máme tedy dělat? Vybudovat na Západě souostroví gulag a v něm plodit hrdinské, odvážné charaktery?

VE VŠECH Solženicynových výbuších proti Západu objevujeme stesk pohmožděného občana po zemi, která je pohmožděná stejně jako on, po zemi, kde trpěl a byl mučen, která však vtiskla navždycky svůj punc jeho duši. Je to stesk po vězení, stesk člověka propuštěného na svobodu, cit, který vylíčil Byron ve Vězni chillonském.

Jaký pak je div, že Solženicyn obehnal svůj dům ve Vermontu ohradou a zařídil u brány televizní ostrahu, jako strážní věž? Jaký div, že Solženicyn, který sám trpěl sovětskou cenzurou, podnikl zlobný útok na svobodu tisku? Je s podivem, že jeho záporný obraz západní společnosti vykazuje tři výjimky: Francovo Španělsko, Salazarovo Portugalsko a Pinochetovu Chile. A navíc dává nyní Stalina za vzor druhým sovětským vůdcům? Ve svém Dopise vedoucím představitelům Sovětského svazu píše:

Od samého počátku války nepočítal Stalin s prohnilou podporou ideologie, nýbrž ji zcela rozumně odložil, dokonce ji skoro přestal chápat, zatímco rozvinul starou ruskou vlajku, někdy i vlajku pravoslaví – a zvítězili jsme!... Až se budou národní vůdové Ruska chystat na válku s Čínou, budou nutné musit spoléhat na vlastenectví, a jenom na ně.

Změna Solženicynova postoje k Stalinovi pouze předjímá měnící se postoj jeho krajanů, i když tato předvídatost byla prvním důvodem, který ho vyhnal z Ruska.

Druhým důvodem bylo, že sovětské lidé nechtějí, aby se jejich postoje obhajovaly jazykem, kterému sami nerozumějí.

A třetí důvod: Solženicyn je politický extrémista, kdežto sovětské vedoucí činitele jsou političtí pragmatici.

Můžeme pochopit obavy ruských liberálů, kteří tuší, že by Solženicyn u moci byl nebezpečnější variantou dnešního sovětského režimu.

Solženicyn a sovětský režim už nejsou nepřátelé, nýbrž soupeři, ochotní v určitém stádiu spolupracovat. Mají dokonce postupem času stále více společného: od strachu z Číny ke strachu ze svobody, od neostaliniзму k šovinismu.

Proto není Solženicynovo politické postavení naprosto beznadějně, zejména vezmeme-li v úvahu proměnlivé osudy politických emigrantů (Lenin, Perón, Chomejní) i dnešní technologické prostředky k překlenutí vzdáleností, jichž Solženicyn dovedně využívá (jeho ruské projevy v zahraničním rozhlase). Proto také svoje projevy mění podle toho, ke komu mluví...

Když v časopise *Foreign Affairs* očišťuje Rusko od obvinění z agrese, ostře rozlišuje mezi řadovými Rusy a vládnoucím politbyrem. Ale když ve vysílání BBC hovoří k Rusům, dává lid a jeho vládce do jednoho pytle:

V naší zemi počítám se stupněm uvědomění, kterého již dosáhl náš lid a který se nevyhnutelně musí rozšířit do vojenských a správních kruhů. Lid koneckonců není jen miliónová masa dole, ale také jednotliví jeho představitelé na klíčových místech. I tam nahore jsou synové Ruska, a Rusko očekává, že splní svou synovskou povinnost.

To zní jako výzva k vojenskému puči, nikoli v liberálním smyslu, ale zcela naopak, v souladu s názory, jež Solženicyn rozvinul v Dopise vedoucím představitelům Sovětského svazu. Anebo, jak vysvětlil v projevu v BBC, pokoušel se „naznačit cestu, po níž by mohli vykročit jiní vůdcové – nikoli nynější – kteří by mohli ty dnešní náhle vystřídat“.

Solženicyn obráží svou zemi jako zrcadlo, a to nejen v námětech svých knih, nýbrž i v sobě samém: ve své povaze, ve svých rozporech, ve svých myšlenkách a vášních. Obráží nejen Rusko Stalinovo, které proklel v gulagu, avšak později přijal jako vzor; nejen

Chruščovovo, jehož obrat k liberalismu sdílel, avšak později zavrhil; a nejen Brežněvovo, které mu vyneslo světovou pověst tím, že ho perzekvovalo; ale také ono Rusko, které sám předpověděl a které se jednou nejvíce přiblíží jeho ideálnímu modelu, ač pravděpodobně pomaleji, než on by chtěl.

Západu připadá Solženicyn jako utopický prorok nebo náboženský mravouk. Ve svých politických názorech není však o nic menší realista než ve své beletrii. Vyjadřuje Rusko, jaké opravdu je, a ne jakým by se mělo stát podle reformních myšlenek těch, kteří to s ním dobře myslí. Solženicynovi čtenáři ho mohou mít nebo nemít rádi, což je skoro totéž, jako mít nebo nemít rád jeho zemi.

Toto tragické pouto s Ruskem ho posiluje a dodává mu odvahy. Není největší ruský spisovatel, ani mezi žijícími, je však nejruštější ze všech, kteří žili. Nikoli pouze rodem a krví, ale duchem; je ruský nejen jako obyčejný ruský člověk, ale i jako ruský vládce.

Jeden sovětský funkcionář v rozhovoru s námi kdysi předpověděl, že se Solženicyn brzy vrátí do Ruska, „na bílém koni, jako vítěz...“. Je mu souzeno vrátit se za živa, nebo po smrti, a bohužel nejen zásluhou knih, které napsal, ale i názorů, které vyslovil.

DISSENT, New York, říjen 1980